

Het schaakspel om de Trans-Kaukasus is begonnen

M.J.M.S. Hekkens – luitenant-kolonel der mariniers*

Inleiding

In dit artikel schets ik de lezer een scenario dat te vergelijken is met een schaakspel tussen twee grootmeesters: de Verenigde Staten en Rusland. Het spel begon na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991. Nadat president Vladimir Poetin in april 2000 het roer in handen kreeg, nam het spel een nieuwe wending. De winnaar hoopt zich te verzekeren van een gegarandeerde invloed op de distributie van de gas- en oliestromen vanuit de Kaspische regio. Het *ulterior motive* is economische dominantie van Europa, met als mogelijke toegift het gedeeltelijk marginaliseren van de NAVO.

Na wat voorzichtige en defensieve zetten en het offeren van één of twee pionnen gedurende de afgelopen ja-

ren, lijkt het nu dat één van de grootmeesters de tijd rijp acht om wat meer in offensieve zin op te treden. In militaire termen gesteld: *shaping operations have commenced in earnest*.

Het voornaamste speelveld is de Trans-Kaukasus, een geostrategisch belangrijk gebied op de scheidslijn tussen Europa en West-Azië (Eurazië).

Het spel draait om de pogingen de regio te domineren of, mocht dit niet op legitieme wijze slagen, de andere speler een bepaalde mate van dominantie te ontzeggen.

Mogelijk behelst het scenario ook het creëren van instabiliteit aan de nieuwe grenzen van een zich oostwaarts uitbreidend Europees militair en economisch bondgenootschap.

De Trans-Kaukasus is een gebied dat zich uitstrekt tussen het zuidelijk deel van de Russische Federatie (met daarin de deelrepublieken Dagestan, Osetië en Tsjetsjenië), de voormalige Sovjet-republieken Georgië, Azerbeidzjan, en Armenië tot aan de grens met Iran en Irak. Turkije als NAVO-lidstaat heeft grenzen met Georgië en Armenië én met Iran en Irak.

Natuurlijke energiebronnen als olie en gas spelen sinds de laatste eeuw een toenemende rol van betekenis.

De laatste twintig jaar heeft de regio bekendheid gekregen door de bittere strijd in Tsjetsjenië, de burgeroorlogen in Georgië en de strijd tussen Armenië en Azerbeidzjan om het omstreden gebied Nagorno-Karabach. In algemene zin kan men stellen dat de regio beheerst wordt door separatisme, etnische tegenstellingen, grote aantallen vluchtelingen en ontheemden, een grote armoede, schending van de rechten van de mens en halfslachtige pogingen tot het democratiseren van de bestuurlijke processen in deze voormalige Sovjet-republieken.

Georgië

Kort na het uiteenvallen van de voormalige Sovjet-Unie werd Georgië geteisterd door een hevige burgeroorlog. Het resultaat was dat er binnen de grenzen van Georgië drie autonome enclaves ontstonden die zich tot op heden nauwelijks iets wensen aan te trekken van het centrale gezag in Tbilisi. Twee van deze gebieden liggen aan de Zwarte Zee. In het zuiden Adzjarië met de grote havenstad Batumi en grenzend aan Turkije. In het noorden Abchazië, waarvan de zuidelijke grens zich op relatief korte afstand bevindt van de nieuwe olieterminal bij Supsa, net ten noorden van de havenstad Poti aan de Zwarte Zee.

De Russische invloed in Georgië en voornoemde autonome gebieden blijft bestaan, ook na het gedeeltelijk terugtrekken van de in Georgië gelegerde

* De auteur was in de periode juni 2000 tot augustus 2004 werkzaam bij HQ STRIKFORNATO in Napels. Hij bekleedt thans de functie van ACOS N5/N7 bij HQ *United Kingdom Maritime Force* in Portsmouth. Zijn functie stelde hem destijds in staat regelmatig te reizen in het gebied rondom de Zwarte Zee en de Trans-Kaukasus voor het plannen van oefeningen met een expeditionair karakter en het bevorderen van military co-operation in de 'zuidelijke regio' van de NAVO. Het artikel werd in december 2003 afgerond en is een ingekorte versie van de oorspronkelijke tekst dat een veel uitgebreidere *tour d'horizon* maakt rond het geschatte schaakbord. Geïnteresseerden kunnen auteur benaderen voor het verkrijgen van het volledige artikel. E-mail: m.hekkens@btinternet.com.

NAVO-secretaris-generaal Jaap de Hoop Scheffer bezoekt de president van Georgië, Michail Saakasjvili, april 2004 (Foto: NAVO; collectie: IMG/KI)

Russische troepen. Dat de islamitische rebellen in Abchazië in 1993 steun kregen vanuit Rusland heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat toenmalig president Boris Jeltsin geen behoefte had aan een zich op het Westen oriënterende zuiderbuur.

De Verenigde Staten hebben sinds mei 2002 *Special Forces* in Georgië die in het kader van het *Train and Equip Program* openlijk het kader van de Georgische strijdkrachten trachten te hervormen. Deze militaire hervorming moet onder meer de regeringstroepen beter in staat stellen *counter-insurgency* operaties uit te voeren nabij Zuid-Ossetië en de Pankisi vallei in het ruwe en onherbergzame grensgebied met Tsjetsjenië. In januari 2003 werd

er ook een speciale eenheid opgericht die is belast met de bewaking van de olie- en gaspijpleidingen.

blijven volgen, en welke garanties hij zal eisen van de actoren die de vreedzame omwenteling van eind vorig

Enerzijds kan men stellen dat deze Amerikaanse fysieke aanwezigheid een (schamel) tegenwicht vormt voor de nog steeds aanwezige Russische invloeden, anderzijds is het een duidelijk signaal dat met name de Verenigde Staten de pro-Amerikaans georiënteerde centrale regering in Tbilisi een zekere ruggengraat hoopt te geven.

De grote vraag blijft of de nieuwe Georgische president, Michail Saakasjvili deze westerse koers zal kunnen

jaar vanachter de schermen hebben georkestreerd. Het achterliggend belang van Georgië

kent ruwweg vier invalshoeken. Vanuit een militair-operationele invalshoek vormt het land een natuurlijke corridor vanaf de Zwarte Zee oostwaarts. Niet de meeste ideale route, maar nog altijd beter dan het zeer bergachtige en slecht begaanbare gebied ten zuiden van de as Poti-Tbilisi-Bakoe. Een bijkomende militaire factor is dat de Russische Federatie binnen de grenzen van Georgië eigen troepen blijft stationeren. Weliswaar zijn intussen twee van de oorspronkelijk vier Russische legerbases in Georgië ontruimd, maar Moskou lijkt geen haast te maken met het terugtrekken van de resterende eenheden.

Vanuit een economische invalshoek bezien zijn twee oliepijpleidingen van groot belang. Eén loopt van Bakoe naar Supsa aan de oostelijke oever van de Zwarte Zee. Modernisering van de eindterminal bij Supsa zullen vermoedelijk in 2004 voltooid kunnen zijn. De andere start eveneens in Bakoe, maar eindigt bij de olieterminal nabij Ceyhan, een havenstad in Turkije in de strategisch gelegen Baai van Iskenderun in het oostelijk deel van de Middellandse Zee. De Bakoe-Tbilisi-Ceyhan (BTC)-pijpleiding zal naar verwachting in 2005 operationeel zijn. In Ceyhan eindigt overigens ook de strategisch belangrijke pijpleiding met Iraakse olie uit de noordelijke en zuidelijke olievelden van dat land.

De BTC-oliepijpleiding en de in aanbouw zijnde gaspijpleiding van Bakoe-Tbilisi-Erzerum maken het mogelijk olie en gas direct door te pompen naar een eindterminal binnen de grenzen van het traditionele NAVO-verdragsgebied. Een bijkomend voordeel is dat de olietankers niet de nauwe, en steeds drukker wordende Bosporus hoeven te passeren. De olieafhankelijke samenlevingen zijn immers gebaat bij een betrouwbare toevoer en de oliemaatschappijen verkiezen elke route die zo min mogelijk controverses met zich meebrengt. De direct belanghebbenden aan een onbelemmerde doorvoer van olie zijn Azerbeidzjan, Georgië en Turkije.

Tijdens een bezoek aan Georgië spreekt secretaris-generaal van de NAVO, lord Robertson, studenten toe van de Universiteit van Tbilisi, mei 2003

(Foto: NAVO; collectie: IMG/KI)

De directe gevaren voor een onbelemmerde doorvoer zijn terroristische aanslagen en het opnieuw opblazen van etnisch conflicten tussen de diverse groeperingen in Georgië, Azerbeidzjan (Nagorno-Karabach) en Armenië.

De derde invalshoek is die van de strijd in Tsjetsjenië. Zolang er goede-

renstromen vanuit Georgië (maar ook vanuit Azerbeidzjan) de Tsjetsjeense verzetstrijders in staat stellen weerstand te blijven bieden, zal de Russische Federatie geneigd zijn in beide landen voet aan de grond te houden.

De laatste invalshoek is die van 'wat nu?' De interne verdeeldheid binnen Georgië is nog lang niet voorbij. Elke

pro-Amerikaanse en westers georiënteerde regering in Tbilisi dient rekening te houden met een verdere en gewelddadige confrontatie met de autonome en/of pro-Russische gebieden. Dit zal een haast onmogelijke taak zijn, en bij onverhoopt falen het uiteenvallen van Georgië betekenen. En dat zou ook het einde betekenen van de verdere afbouw van de olie- en gaspijpleidingen, en uitgesproken ambitie om lid van de NAVO te worden. De vraag is hoeveel geduld de Georgiërs onder president Michail Saakasjvili kunnen opbrengen en hoeveel interne en/of externe *power-games* dit proces ondermijnen.

Azerbeidzjan

In oktober 2003 kwam ook Azerbeidzjan in het nieuws door de spon-

tane gewelddadigheden na het bekend stellen van de uitslag van de presidentsverkiezingen. De nieuw gekozen president, Ilham Alijev, zoon van ex-president Geidar Alijev, kwam in het zadel met een omstreden meerderheid van stemmen. Net zoals in omliggende buurlanden viert corruptie hoogtij en bovendien kampt het land nog steeds met de nasleep van het conflict met buurland Armenië om de regio Nagorno-Karabach: meer dan 800.000 vluchtelingen en ontheemden, van wie een groot deel in de buitenwijken van Bakoe. Ondanks deze situatie kan ook Azerbeidzjan op termijn een 'succesverhaal' worden. Daarvoor is nodig geduld, verdere investeringen (niet alleen in de petrochemische industrie), en het verder aanwakkeren van de op gang komende handel met Turkije en andere Europese landen.

De pro-westerse houding én het vertrouwen dat het Westen primair geïnteresseerd is in olie bevordert de vreedzame oplossing van het conflict met Armenië niet.

Er is hier eerder sprake van een zekere mate van arrogantie tegenover Armenië en het niet willen erkennen dat Azerbeidzjan de verliezer is van dit conflict. Dit is een gevaarlijke ontwikkeling want het speelt de subversieve groeperingen in de regio direct in de kaart en verschaft redenen om de olie- en gaspijpleidingen te saboteren. De houding van Moskou naar Azerbeidzjan valt te vergelijken met het 'open houden van de deur': geen overdadige bemoeienissen, maar wel

Secretaris-generaal van de NAVO Jaap de Hoop Scheffer bezoekt Azerbeidzjan. Links president Ilham Alijev, mei 2004 (Foto: NAVO; collectie: IMG/KI)

Minister van Defensie Donald Rumsfeld spreekt Turkse, Britse en Amerikaanse militairen toe op de luchtmachtbasis Incirlik tijdens een officieel bezoek aan Turkije, juni 2001 (Foto: US Department of Defense; collectie: IMG/KI)

laten weten dat men zonder kloppen naar binnen mag. En dat kan een heel bewuste zet zijn.

Armenië

Armenië ligt volledig ingesloten tussen Georgië, Azerbeidzjan, Turkije en Iran. Het land vaart een duidelijk pro-Russische koers en de economische afhankelijkheid van de Russische Federatie neemt verder toe door het door Moskou kwijtschelden van staatsschulden in ruil voor het volledig overdragen van diverse staatsondernemingen en eigendommen.¹ President Poetin beschouwt Armenië als een 'strategische partner'. Het begrip 'partner' heeft echter een wrange smaak wanneer men zich de politieke en economische afhankelijk-

heid van Moskou realiseert: 'strategische vazal' zou de situatie beter omschrijven.

De strategische waarde die Poetin aan Armenië hecht is goed te verklaren.

Allereerst verschaft het Moskou een pressiemiddel gericht tegen buurland Azerbeidzjan inzake het nog steeds slepende conflict in Nagorno-Karabach.

Sinds het uitbreken van dit conflict heeft Moskou geen concrete stappen ondernomen om een neutrale en bemiddelende rol te spelen. Ten tweede

zal de quasi-stabiele verstandhouding tussen Georgië en Armenië gevaar lopen wanneer etnische spanningen door 'beroepsagiteurs' aangewakkerd worden. Een allerlaatste troefkaart in handen van Moskou is het appelleren aan de net onder de oppervlakte aanwezige nationale haatgevoelens jegens Turkije. Deze haat dateert uit 1915, toen Turkije een ware volkenmoord tegen de Armeense minderheid in het land pleegde.

¹ Het betreft hier een zogenaamde 'assets-for-debts' transactie, ter waarde van \$ 100M. De ondernemingen betroffen de grootste krachtcentrale van het land, een elektronica- en robotica-bedrijf en drie R&D faciliteiten. Andere vergelijkbare transacties hebben inmiddels plaatsgevonden en er zijn nog verdere verkopen te verwachten.

Ondanks de hier beschreven situatie en een regionale isolatie neemt Armenië deel aan de diverse programma's in het kader van *partnership-for-peace*. Juist in een tijd waar de Verenigde Staten en hun partners in de strijd tegen het internationale terrorisme een toenemende behoefte hebben aan een strategische mobiliteit richting Centraal-Azië, is het van belang gelijkwaardige verhoudingen met de landen in de Zuid-Kaukasus te onderhouden. Zo zou Armenië wel eens een cruciale positie op het schaakbord kunnen innemen, van groot belang voor beide grootmeesters, maar om sterk uiteenlopende redenen!

Turkije

In dit artikel beperk ik mij tot een aantal aspecten die Turkije in een bij-

zondere positie plaatst ten aanzien van de Trans-Kaukasus. Al jaren is de politieke wind uit Ankara sterk gericht op het verder onderbouwen van inmiddels bestendige relaties met landen in Centraal Azië, Georgië, Azerbeidzjan, Moldavië en de Oekraïne.

Ook onderhoudt Turkije stabiele militair-strategische en economische betrekkingen met Israël.

Er heerst daarbij een sterk bewustzijn dat Turkije een cruciale geostrategische positie inneemt, en de brug slaat tussen het Euro-Atlantische deel enerzijds en West-Azië en het Midden-Oosten anderzijds.

Het is moeilijk dit bewustzijn klinisch te scheiden van de culturele, religieuze en andere wortels van de Turkse samenleving, laat staan de controverses ten aanzien van het begeerde EU-lidmaatschap.

Vanuit militair standpunt blijft onverlet dat Turkije zich als NAVO-land in de 'frontlijn' bevindt; een positie die na 11 september 2001 een extra dimensie heeft gekregen, en niet zonder de nodige controverses.

In het oosten grenst Turkije aan Georgië, Armenië, Iran, Irak en Syrië. In de recente geschiedenis nemen een historisch conflict met Armenië, het Koerdenprobleem en de regulering van de watertoevoer vanuit het Eufraat-Tigris-basin een bijzonder prominente plaats in. Koerdische en Armeense groeperingen zijn in staat terroristische aanslagen uit te voeren op de oliepijpleiding vanuit Bakoe via

Multinationale oefening Rescue Eagle, Roemenië juli 2000. Deelnemers aan de oefening: Azerbeidjan, Bulgarije, Georgië, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Italië, Moldavië, Roemenië, Slowakije, Turkije en de Verenigde Staten

(Foto: us Air Force; collectie: IMG/KL)

**Minister van Defensie
Donald Rumsfeld bezoekt
Armenië. Rechts minister
van Defensie Serge Saksian**

(Foto: us Department of Defense;
collectie: IMG/KL)

Erzerum naar Ceyhan. Dit soort aanslagen kan gemakkelijk worden gemaskeerd door de schuld te leggen bij milieuactivisten en zal naar alle waarschijnlijkheid tot een unilaterale Turks militaire interventie buiten de eigen landsgrenzen leiden, waarvan een snelle en beheersbare uitkomst niet op voorhand vaststaat. Wat wel vaststaat is dat zo'n eventuele interventie ook zijn weerslag kan hebben op de NAVO, zeker wanneer onomstotelijk bewezen wordt dat de aanslagen een link naar Al Qaida hebben.

Slot

Tot het einde van het millennium was het Amerikaanse buitenlandse beleid met betrekking tot de Trans-Kaukasus gebaseerd op twee pijlers. Primair berustte het op de 'erkenning' dat de regio feitelijk de achtertuin is van de Russische Federatie. De daarbij gebruikte vergelijking was dat Moskou zich niet bemoeide met het Amerikaanse beleid in Midden-Amerika, en de VS zich daarom niet dienden te bemoeien met het beleid in Moskou ten aanzien van de Trans-Kaukasus. De tweede pijler is een afgeleide van

de eerste en richt zich op het verbeteren van de relaties met Moskou in algemene zin. Na 11 september is er in dit beleid een nuance aangebracht. De strijd tegen het internationale terrorisme vereiste deze herziening. Zoals hiervoor al eerder aangegeven is er een dringende behoefte aan vrije strategische mobiliteit in oostelijke richting. Daarnaast kan men niet langer toestaan dat terroristen de zeer poreuze grenzen in de regio gebruiken voor hun verplaatsing in westelijke richting. Of er als gevolg van deze aangebrachte nuance ook aandacht ontstaat voor de structureel ernstige problemen in de regio en het zoeken naar de juiste oplossingen, valt te bezien.

Mocht één van de geschetste gebeurtenissen onverhoopt leiden tot een situatie waarin de internationale gemeenschap het zich *niet* kan permitteren niet tot ingrijpen over te gaan, dan is het heel goed mogelijk dat het nieuwe paradepaardje van de NAVO, de *NATO Response Force* (NRF) het eerste antwoord is op de opblaaierende crisis. Inzet in één van de in het artikel geschetste gebieden (maar denk ook aan Moldavië, waar nog

steeds Russische troepen aanwezig zijn) zal dan onherroepelijk de NRF als NAVO-eenheid naast óf tegenover eenheden van de Russische Federatie zien optreden. Het eerste is niet nieuw, het laatste geeft aanleiding tot nadenken.

Het resultaat van de op 7 december 2003 gehouden parlementsverkiezingen in de Russische Federatie gaf één van de grootmeesters de impuls om het spel wat dynamischer te spelen. Zijn spelpositie zal verder versterkt worden wanneer de presidentsverkiezingen Vladimir Poetin een ambtstermijn tot 2008, en mogelijk zelfs tot 2012 verschaffen.

Hoe snel en op welke manier de andere grootmeester, de VS, zal reageren op de toekomstige zetten van zijn opponent is een kwestie van afwachten. Gelet op de herverkiezing van president George W. Bush kan een partijje snelschaken niet geheel uitgesloten worden.

Noot redactie:

Door omstandigheden is het artikel geruime tijd na aanbieding geplaatst.